

Da la «Fränzlimusig» als Fränzlis da Tschlin

■ Igl è ina lung'istorgia da vulair decelerar co ch'igl è vegni or dals Fränzlis oriunds ils «Fränzlis da Tschlin» dad oz. En quest lieu duaja tuttina vegnir empruvà da far quai «en furma curta, la pli lunga pussibla», e quai a basa d'infurmaziuns che derivan da la pagina fraenzlis.ch – scrittura per gronda part da las musicistas e dals musicists sezs cun in tschegn d'egl simpatic. Anc oz èn d'udir ils vegls sauts dals «Fränzlis oriundis», però betg pli a chaschun da sairas da saut, mabain sco musica da concert. La furmaziun odierna n'emprova betg da copiar la musica originala dals Fränzlis da lez temp, mabain d'elavurar il material oriund e da metter quel en autras furmas. Ultra da quai sunan els adina puspè cumposiziuns novas ed engrondeschan qua tras il repertori da musica originala.

Frantz, Fränzli, ils Fränzlis... sin ils fastiz da la furmaziun oriunda

Ils Fränzlis appartegnevan a la dinastia da la famiglia Waser ch'è immigrada l'emprima mesadad dal 19avel tschientaner da la Svizra Centrala en Engiadina Bassa. En la segunda mesadad dal 19avel

tschientaner sunavan els en l'entira Engiadina. «I vegnan, ils Fränzlis!» Cur che quest clom era d'udir saveva la giuventetgna dal vitg: Oz sautain nus fin la damaun baud.

Il num da famiglia, Waser, n'è betg stà da grond'impurtanza, il prenum però bain: el è stà la marca da la gruppa da musica representada da Franz, Franz-Anton, Franz-Xaver e Franz Josef.

Il pli enconuscent dals Wasers era Franz-Josef, da Chafur sper Strada: pitschen da statura, vegniva el dapertut numnà «Fränzli». Cunquai ch'el n'era betg abel da gidar en il manaschi puril dals geniturs, pudeva el sviluppar persenter ses talents sco violinist virtuos. Sche ses frars e ses cusrins èn medemmain stads uschè buns musicists, na savain nus betg. Displaschavlamain na datti naginas registraziuns dals Fränzlis. Tant pli vivan en la regurdientscha las bellas istorgias che vegnan raquintadas da la dinastia da musicists legendaras.

Ils Fränzlis sunavan en ina tipica furmaziun da musica da bal derasada da quel temp en tut il territori da las Alps. Ins cumbinava per il pli duas fin trais gias cun instruments a flad da lain e da sturs ed in giun u in basset. En scrit n'è betg avant maun bier auter dals Fränzlis che in pèr registraziuns en cudeschs da batten u da mortori ed intginas fotografias. Il fatg ch'ins raquintava anc lunsch viaden en il 20avel tschientaner dals Fränzlis legendaras, lascha presumar ch'els n'eran betg enconuscents be senza motiv.

Il primviolinist Franz-Josef Waser è mort il 1895. Ils Wasers han pers lur figura centrala e probabel er in pau il schlantsch. Ses frars e ses descendents han anc sunà da sias cumposiziuns cun differents furmaziuns fin ils onns 1930. Senza lur famus «Fränzli» na vegn quai betg pli ad esser stà uschè simpel. Entant è lura naschi il nov stil da musica populara cun l'orgelet da maun, la musica da

Concert dals Fränzlis or en il liber (da sanestra a dretga: Franz-Anton Waser, Franz-Josef «Fränzli» Waser, Hans Martin Neuhäusler, Seppli Vegn) davant la prominenz da l'Engiadina-Ota (De Flugli, Badrutt & Co.) a Puntraschigna, 1892.

FOTO: PD

«Ländler». La musica dals Fränzlis n'era betg pli moderna.

Ils Fränzlis da Tschlin – da la tradiziun a l'innovaziun

Malgrà quai n'èn ils vegls Fränzlis legendaras mai ids en emblidanza. Uschia ha il chantatur, ghitarist e violinist da Scuol, Men Steiner, vuli laschar reviver durant ils onns 1980 il vegl stil dals Fränzlis. Ina registraziun da veglias chanzuns engiadinaisas sin platta da grammofon ha el cumpletà cun musica dals Fränzlis. El ha mess ensemen ina gruppa da musicists per sunar en la furmaziun oriunda dals Fränzlis musica engiadinaisa dal 19avel tschientaner.

Men Steiner ha incumbensà Domenic Janett da furmar questa «band». I han lura sunà ensemen – Noldi Alder da l'Appenzell, Flurin Caviezel da Cuir e Ramosch ed ils frars da Tschlin Curdin, Domenic e Duri Janett – intgens tocs, dals quals els han supponi cha Franz-Josef (Fränzli) haja er gia sunà en la furmaziun sco ch'ins la vesa sin las fotografias veglias.

Quai tut era pensà sco inscunter unic per la registraziun. Ma tut è sa sviluppat ad ina carriera da concerts ed albums che gnanc in dals «Fränzlis novs» n'avessem siemià. Dad uss davent, cun Men Steiner a la gia ed ils auters en la furmaziun da la platta dal 1982, ha cumenzà il viadi dals «Fränzlis da Tschlin» tras tut la Svizra ed en differents stils...

A l'entschatta sa presentavan ils «Fränzlis da Tschlin» bain be sporadicamain al public. Bundant diesch onns è lur musica stada in tip per insiders. Cun la publicaziun da lur emprim portatun «Pariampampam» l'onn 1996 è quai però sa midà dal tutfatg. Adina pli blers vulevan udir ils musicists da l'Engiadina Bassa, e dapi lura dattan els blers concerts en Svizra ed a l'exteriur, e l'onn 2000 è cumparà lur segund portatun «In viadi». En il decurs dals proxims bun diesch onns ha alura l'element feminin prendi pli e pli suramaun en la furmaziun: L'onn 2001 ha Madlaina Janett – la figlia da Curdin – remplazzà Flurin Caviezel a la viola. En questa furmaziun è suandà l'onn 2005 l'album «Ballada» e

l'onn 2009 l'album cun registraziuns da concert «Fränzlis Live. Da la Turnhalla a la Tonhalla». L'onn 2012 ha alura Cristina Janett – la sora da Madlaina – remplazzà il cornet da Duri Janett tras il cello ed il 2014 ha Anna Staschia Janett – la figlia da Domenic – surpiglià la gia da Men Steiner. En questa furmaziun cun maioritad feminina e da la proxima generaziun è suandà il 2015 l'album «5 – Tschinch» ed il 2019 la collavuraziun cun la chantatura Corin Curschellas «1, 2, 3! Dai & Hop!».

Tar ils Fränzlis dad oz è il prenum «Franz» representat suletmain en il num da la gruppa. Tant pli relevant è uss il num da famiglia Janett, la famiglia da musicists da Tschlin. Ils novs Fränzlis han spert senti ch'els na vulevan betg be sunar ils vegls sauts tradiziunals. Uschia han els sviluppat en il decurs dal temp in stil persunal cun atgnas cumposiziuns ed adattaziuns particularas dals sauts vegls.

Las cumposiziuns novas cumprovan la simpatia dals musicists per il jazz e la musica classica. A lur lingua materna musicala, la musica populara, èn els però restads fidaivels. Las polcas, las mazurcas, ils valzers ed ils marschs vegls dattan perditga da la tradiziun multifara da l'Engiadina Bassa. Medemmain èn d'udir las influenzas talianas, viennaisas, jenas e sa chapescha er rumantschas. Tant ils amis da la musica populara, sco er ils amateurs da la musica classica e schizunt ils amis da la musica da divertiment da stil elevà vegnan a chaschun dals concerts a lur quint.

Ils musicists

Domenic Janett, clarinetta: El è il manader musical dals Fränzlis. Oriundamain è el stà scrivari. Ma gia baud ha el barattà la resgia e la splauna cun la clarinetta. Al conservatori a Turitg ha el studegià musica. Uss instruescha Domenic a diverss scolars da musica e suna en pliras furmaziuns ed orchestras dals pli differents stils.

Curdin Janett, giun: Ha l'emprim terminà in studi sco inschigner da maschinas diplomà a la Scuola politecnica federala a Turitg ed è alura sa decidì da far in studi da musica al conservatori a Winterthur cun l'instrument principal posaua e l'instrument secundar clavazin. En in studi autodidactic ha el emprendi da sunar acordeon e giun. Oz lavura Curdin sco scolast da musica. El suna en differents furmaziuns ed amant il jazz sco er la musica populara.

Madlaina Janett, viola: È creschida si a Sulgen en il chantun Turgovia. Ha studegià a Lucerna e Turitg comunicaziun visuala. Sin la dumonda sch'ella vulesse participar en la gruppa ha ella, tenor la legenda, ditg l'emprim en dialect da la Turgovia: «Spinnsch enart!» Igl ha alura duvrà gronda lavur per la persuader. Latiers ha ella absolvì in giarsunadi da cuntratem, fitg divertent ed effizient, tar il grond idol Caviezel. Lura è ella s'integrada senza problems en la do-

mena dals umens, ed uss èsi be darar da la sfurzar d'exercitar.

Cristina Janett, cello: La sora da Madlaina, Cristina, n'èsi betg stà da persvader uschè ditg. Or da casualitads e differents motivs è ella «glischnada» bunamain tut da sez en la furmaziun. L'onn 2012 ha ella remplazzà il cornettist Duri Janett. Dal reminent: Ch'ins possia remplazzar in cornet cun in cello ha fatg star stuts perfin ils Fränzlis sezs, ed il resultat da quest midament pon ins udir en il wals «Olga an der Wolga». Suentar la matura ha Cristina studegià cello a la Scuol'auto d'art a Berna tar Conradin Brotbek e terminà il 2010 il studi cun il master da pedagogia musicala. Ella lavura sco magistra da cello a Weinfelden ed è activà en diverss furmaziuns musicalas.

Anna Staschia Janett, gia: L'onn 2014 han las dunnas cuntanschi la maioritad: Anna Staschia Janett ha remplazzà Men Steiner a la gia. Suentar la matura a Samedan è Anna Staschia sfundrada giu en la tschajera da Friburg per studegiar medischna. Per tegnair las valurs da vitamini D en la ballantscha, vegn ella adina puspè si sur la tschajera a sunar la gia u a far praticums da medischna (da princip be sur 1000 m s.m.).

Ils albums

Pariampampam (1996): Violina e clarinetta s'uneschian ad in nov instrument, il cornet suna l'emprima vusch, il giun dat il fundament ritmic e la viola cumplettescha la musica cun ses accords particulars e tipics.

In viadi (2000): «In viadi» exprima in sentiment omnipreschent dals Fränzlis da Tschlin. Els èn dapi il 1982 sin viadi tranter la tradiziun ed innovaziun, tranter ils sauts vegls e cumposiziuns novas, tranter Tschlin ed ils differents lieus da concert.

Ballada (2005): Dasper ils sauts alleggers èn d'udir tuns extraordinaris pli datiers da las furmaziuns da jazz che da la musica populara. Ina giada dapli oscilleschan ils Fränzlis tranter tradiziun ed ideas novas. Suentar ils emprims dus discs en la furmaziun oriunda dals Fränzlis da Tschlin remplazza qua Madlaina Janett Flurin Caviezel a la viola.

Fränzlis Live. Da la Turnhalla a la Tonhalla (2009): Dapi prest trent'onn essan nus en viadi cun nossa musica. Nus avain sunà dapertut enturn, da la sala da gymnastica a la chamona da muntogna sin 2600 meters sur mar, da grondas baselgias a pitschnas ustarias, e schizunt en la Tonhalle a Turitg. Ed uss ans fa quai zunt plaschair da pudair dar noss concert tar Vus a chasa. Bun divertimento cun ils «Fränzlis Live!» Il disc cumpiglia registraziuns ch'èn vegnidas fatgas a chaschun da trais concerts dal 2007/08 en la sala polivalenta a Strada, Engiadina Bassa, en la baselgia St. Johann a Tavau ed en la Tonhalle a Turitg.

5 – Tschinch (2015): Smatgond in egl preschentan ils commembers da la fur-

maziun – che consista uss da 5 Janetts – lur passiu sin lur 5avel album: Ins n'è betg be «Fränzlis», ma damai er chatschader, amatur dal jazz e dals Oberkrainers (a medem temp!), tirolaisa sco hobi, reschissur da film e cowgirl. Quai para privlus, ma n'è betg uschè mal, ed i tuna sco adina «saker bain», sco ch'i din en Engiadina Bassa.

1, 2, 3! Dai & Hop! (2019): Corin Curschellas ed ils Fränzlis preschentan lur emprima collavuraziun! Sin il disc dubel interpreteschan ils sis musicists 55 chanzuns d'uffants en tut ils 5 idioms: Chanzuns da raunas che portan chaltshiels da launa, tractors che van senza motor, dal pli bel vadè da la Surselva e da las parts «lustigas e main lustigas» da la vita dals musicants che fan viadi.

Ils films

Inceschantüm – Da Fränzli Waser als Fränzlis da Tschlin: I vegn ditg che l'Engiadina laschia encrescher schizunt cur ch'el è a chasa. Forsa è la musica dal legendar Fränzli Waser – «Fränzli cun la gia» – daventada perquai in stil musical tipic engiadinais, e la musica ch'els Fränzlis da Tschlin fan ozendi. Stefan Haupt, autur da films, enconuscent en Svizra er sco reschissur da films fictivs, è stà talmain fascinà dals Fränzlis da Tschlin ch'el ha fatg l'onn 2000 il film «Inceschantüm» per il kino e per la Televisiun Rumantscha. «Inceschantüm» è in film documentar da la musica dals Fränzlis, da l'olma da questa musica e da quels che sunan e taidlan ella, da lur cultura, istorgia, tradiziun e da l'encreschadetgna per lur patria. (RTR, Cuntrasts dals 29 d'october e 5 da november 2000; er en vendita sin DVD).

Un bacio a la mamma – Uorschla Janett-Tonas: Ella ha adina chantà gugent, Uorschla Janett-Tonas da Tschlin. Da matra, sco giuvna, cun sias soras, sco mamma, cun ses blers biadis ed en la chasa da tgira nua ch'ella ha vivì ils ultims onns. Sia passiu per il chant ha ella dà vinavant a ses figls, quatter da quels èn musicists da professiun. Susanna Fanzun ha accompagnà ils figls Jachen, Domenic, Duri, Curdin e Gian Janett tar lur davosas visitas tar lur mamma en la chasa da tgira Puntota a Scuol. In di suentar l'ultima intervista per quest film è ella morta cun 91 onns. Als figls resta in stgazi da chanzuns e tocs musica ch'els han per part er arranschà ed interpretà sco Fränzlis da Tschlin. Il film è in omagi a la mamma e mussa co ch'i po vegnir communitgà er sch'ins n'è betg pli bun da dir bier. (RTR, Cuntrasts dals 26 d'avrigl 2009).

La presentaziun:
Dossier «Fränzlis da Tschlin».

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=2294
www.chatta.ch

Divers discs e collavuraziuns dals Fränzlis da Tschlin.

FOTO: MAD